

In memoriam Heino Arumäe

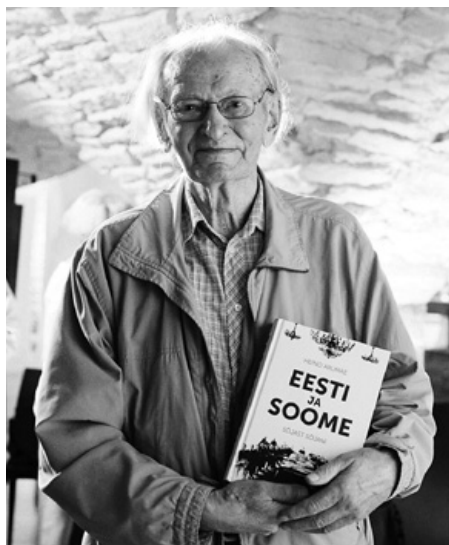
21. VIII 1928 – 31. XII 2025

Ühist teed meenutades

Möödunud aasta viimasel päeval lahkus meie seast Heino Arumäe, kelle elu möödus kui paljude ajaloolaste unistus. Ta elas dokumentide keskel, neid lugedes, mõtestades ning tutvustades.

Heino Arumäe sündis 1928. aastal Virumaal Mäetaguse vallas. Ta lõpetas 1948. aastal Jõhvi keskkooli ja astus seejärel Tartu ülikooli õppima ajalugu. 1959. aastast töötas Arumäe enam kui pool sajandit Eesti NSV Teaduste Akadeemia ajaloo instituudis, keskendudes uurimistöös ennekõike Eesti Vabariigi omariiklusperioodi välispoliitikale.¹ Sellele olid pühendatud nii tema kandidaaditöö kui ka 1987. aastal kaitsstud doktoriväitekirj.

Minu esimene kokkupuude Heino Arumäega jäi vaid kaudseks: kui kirjutasin 1980. aastate alguses oma magistritööd, mida toona veel diplomitööks kutsuti, said teema valimisel otsustavaks just Heino Arumäe teosed. Püüdsin viidata neile korrektset, sest tema raamatutest oli leida märksa enam kui mitmete lätlaste või Tartu Riikliku Ülikooli toonase rektori kirjutistest, millele viitamiseta samas läbi ei saanud. Ideoloogiliste või formaalsete küsimuste suhtes tundsin end seepärast kaitsmise eel kindlalt. Elevust tekitas pigem kuulujutt, et kaitsmiskomisjoni esimeheks tuleb ajaloo instituudist Heino Arumäe – pelgasin, et sel juhul tunneb ta ilmselt erilist huvi minu töö vastu. Arumäe paraku sel aastal komisjoni ei juhatanud ja nagu hiljem kogesin, olid kartused täiesti asjatud. Ta tundis vägagi suurt huvi nooremate kolleegide kirjutatu vastu ja see huvi oli alati heatahtlikult asjakohane.

Heino Arumäe 2019. aastal Eesti ajaloomuuseumis, kus talle anti teose „Eesti ja Soome: sõjast sõjani“ eest üle parima eestikeelse ajalooraamatu preemia.

Foto: Priit Mürk / ERR

¹ H. Arumäe. At the crossroads: the foreign policy of the Republic of Estonia in 1933–1939. Tallinn: Perioodika, 1983; H. Arumäe. Võitlus Balti Liidu loomise ümber 1919–1925. Tallinn: Eesti Raamat, 1983.

Esimene vahetu kokkusaamine temaga sai teoks alles 1980. aastate teisel poolel Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi erifondis. Erifondi pimedas uurimistoas oli paar-kolm lauda ja tooli. Esialgu arhiivaalide nimistuid ei näidatud ja kõik toimikutest tehtud käsikirjalised märkmed läksid eraldi köitmisele ja pitseerimisele. Tundus, et neid reegleid pidi järgima ka teine uurija, kes samas ruumis dokumente luges. Mingil hetkel soovitas ta mulle heatahtlikult, et kõiki pabereid pole tarvis kontrollimiseks esitada, sest kedagi läbi ei otsitud ega nõutud ka kaasas olnud kaustiku ettenäitamist. See oli minu esimene otsene kokkupuude Heinoga. Järgnes aastaid kestnud heatahtlik rivaalitsemine – kes jõuab arhiivis läbi lugeda ja läbi seedida suuremas koguses seni rangelt keelatud olnud dokumente. Minu võidulootus oli väike: Heino suutis istuda hoopis pike-malt ning tema lauale kerkinud toimikute kuhilad tekitasid tõsist aukartust. Selline esmapilgul rutinne tegevus jätkus järgmised tosinkond aastat. Nüüd lubati arhiivaale hoopis avaramasse, valgemasse ja õhurikkamasse saali tuua. Arhiivis istusin paraku ka kõigil neil põnevatel päevadel, mil Interrinne Tallinna tänavatel ülbitses, ega läinud majast välja isegi siis, kui Hirvepargis käis miiting. Ahvatlus oli muidugi suur, aga kuna Heino istus naaberlaua taga, võtsin temast eeskuju. 1987. aastal oli ta avaldanud raamatu „Kas vandenõu või revolutsioon, vabadus- või kodusõda?“². Heino tunnistas, et tegemist oli viimase taolisega ning pealkirjas esitatud küsimustele olid tal selleks ajaks olemas juba piisavalt selged vastused.

Viimast kinnitas asjaolu, et just temale usaldati Molotovi-Ribbentropi lepingu ning teiste Hitleri ja Stalini sobingute esmaavaldamise au Eesti NSV ajakirjanduses.³ Tagajärjed kogu ühiskonnas olid kaugele ulatuvad. Ajaloost sai Eestis järgnevate arvukate ja oluliste otsuste õigustus ning neid otsuseid oli kiiresti vaja.

MRP-ga seotud materjalide avalikustamise mõju oli tagasiulatuv Heinole endalegi. Sestpeale keskendus ta teistegi seni salastatud dokumentide publitseerimisele ja kommenteerimisele. Ta avaldas dokumente 1939. ja 1940. aasta kohta,⁴ kuid tema eriline tähelepanu koondus Eesti suhetele lähemate naabritega. Keegi ei suutnud tollal isegi unistada, et tuleb aeg, mil neid tuhandeid dokumente saab lugeda kodus diivanilt. Heino publitseeris dokumentide kogumikke Eesti kokkupuudetest Läti, Leedu ja Poolaga⁵ ning keskendus nende maade omavahelisele koostööle iseseisvumise järel.

² H. Arumäe. Kas vandenõu või revolutsioon, vabadus- või kodusõda? 1917–1920. Historiograafilisi märkmeid. Tallinn: Eesti Raamat, 1987.

³ H. Arumäe. Veel kord Nõukogude-Saksa mittekallaletungipaktist. Kommentaariks kunagistele kommentaaridele. – Rahva Hääli, 10.08.1988, lk 3.

⁴ Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Koost. K. Arjakas, T. Arumäe, H. Arumäe, R. Helme. Tallinn: Perioodika, 1989; Baasidelepingust anneksioonini. Dokumente ja materjale. Koost. J. Ant, K. Arjakas, H. Arumäe, T. Arumäe, P. Vares. Tallinn: Perioodika, 1991.

⁵ Eesti ja Läti suhted 1920–1925. Dokumentide kogumik. Koost. H. Arumäe, T. Arumäe. Tallinn: Umara, 1999; Eesti suhted Leedu ja Poolaga. Balti konverentsid 1920–1925. Dokumentide kogumik. Koost. H. Arumäe. Tallinn: Umara, 2001.

1990. aastate keskel kohtusime lisaks Eesti arhiividele aeg-ajalt ka Soome rahvus- ja välisministeeriumi arhiivis. Heino tähelepanu oli sel ajal suunatud Soome välispoliitika ajaloole. Esialgu taas dokumentide kogumise ja publitseerimise eesmärgil,⁶ kuid peagi leidis ta, et koostada tuleks siiski põhjalikum ja ülevaatlilikum käsitlus Eesti-Soome omavahelistest suhetest. Seda enam, et Soome ajaloolaste seast leidis ta mitmeid nii innustavaid kui ka kritiseerimist vääri vaid eeskujusid. Sellise uurimuse valmimiseks kulus ligi tosin aastat põhjalikku süvenemist. Tulemus oli seda väärt: tema teos Eesti ja Soome suhetest kahe maailmasõja vahelisel perioodil hinnati parimaks 2018. aastal ilmunud eestikeelseks ajalooramatuks.⁷

Kuni käesoleva sajandi alguseni püsis ebaselgus, kuidas hinnata nõukogudeaegseid teaduskraade. Tartu ülikooli eakamad professorid pidasid enesestmõistetavaks, et enne uute professuuride avamist peaks olema piisavalt doktorikraadiga inimesi, kuigi formaalselt võis senised teaduste kandidaadid doktoriteks ümber teisendada. Selline jäikus viis mind uue toreda kokkupuuteni Heino Arumäega: ta nõustus olema oponendiks raamatule, mille esitasin doktorikraadi taotlemiseks. Kaitsmine ise venis mitme tunni pikkuseks, sest ajaloo instituudi inimestel oli harva võimalus avalike loengutega esineda. Heino tundis end koduselt ja oli põhjalik. Meenub erakordselt huvitav väitlus teemal, kas Eestil oli kahe maailmasõja vahelisel perioodil sellist tegevussuunda, mida võiks ning peaks orientatsiooniks kutsuma. Jäime erinevatele seisukohtadele, aga arutelu kestab tänase päevani. Tagantjärele on lausa kahju, et tal ei õnnestunud tulla Tartusse, et selsamal või siis Balti riikide koostöö teemal loenguid ja seminare pidada.

Koostöö Heinoga jätkus edaspidigi. Reeglina kohtusime suvistel ajaloo instituudi organiseeritud konverentsidel. Viimaseks ühiseks tööks jäi kirjutamine artiklite kogumikku tuntuima Eesti välisministri Ants Piibu meenutamiseks.⁸ Esialgsete kokkulepete kohaselt pidime teineteise artikleid lugema ja oponeerima ning vajaduse korral ümber kirjutama. Heino oli selleks valmis, kuigi eluaastaid oli tal juba üle 90. Ta oli jätkuvalt põhjalik ning valis endale väga mahukad teemad. Keeruline olnuks soovida, et jõudnuksime need koos veelkord läbi töötada. Õnneks seda ei toimunud, nii et raamat valmis õigeaegselt ja Heino nägi tulemust trükituna. Tema viimane panus ning koostöö nooremate kolleegidega jäi suurepäraseks eeskujuks järgmistele ajaloolastele.

EERO MEDIJAINEN

⁶ Eesti ja Soome suhted 1920–1925. Dokumentide kogumik. Koost. H. Arumäe. Tallinn: Umara, 1997.

⁷ H. Arumäe. Eesti ja Soome: sõjast sõjani. Tallinn: Argo, 2018.

⁸ Ants Piip – rahvusvaheline mees. Artiklikogumik. Koost. L. Aarma, H. Arumäe. Tallinn: Argo, 2024.